

The Space Conception and its Reflection in translation. The Case of the Translations from Italian into French of Works of the *Graphic Novel* type [1]

Concepția spațială și reflexul ei în traducere. Cazul traducerii din italiană în franceză a unor opere tip *Graphic Novel*

Sophie SAFFI

sophie.saffi@univ-amu.fr

Centre Aixois d'Etudes Romanes (CAER EA 854)

<http://allsh.univ-amu.fr/caer>

Aix Marseille Université (AMU)

Abstract

In our presentation we maintain that in evolution there has occurred a change of the conception referring to the representation of space in language. In order to prove this, we bring examples from translations from Romance languages (i.e. French and Italian) and we formulate the arguments taking examples from works of the Graphic Novel type.

Rezumat

Susținem în intervenția noastră că s-a produs în diacronie o schimbare a concepției cu privire la reprezentarea spațiului în limbă, aducem exemple din traduceri din limbi romanice precum franceza și italiana și ne formulăm argumentele exceptând exemple din opere de tip Graphic Novel.

Key Words: *Graphic Novel, space, time, translation, representation in language*

Cuvinte cheie: *Graphic Novel, spațiu, timp, traducere, reprezentare în limbă*

Concepția cu privire la persoană și la spațiul acesteia s-a schimbat în evoluția dinspre latină spre limbile romanice (Saffi 2010, 2011), producându-se treptat o reducere a varietăților spațiului ce poate fi conceput în legătură cu deplasarea, locul acestora luându-l o insistență asupra persoanei.

Această recentrare asupra persoanei este însoțită de o modificare a concepției dinamice latine a locului (cf. Pisani, 1952). Într-o concepție statică latină, în baza opoziției spațiu punctual/ spațiu desfășurat și a opoziției vocalice -i/-a (it. *qui/qua, lì/là* ; fr. *ici/là*):

hīc, īstīc, īllīc și *ībī* indică « locul în care suntem »;

hāc, īstā(c) și *īllā(c)* indică de asemenea « locul unde suntem », dar, într-o accepție mai largă, și « locul prin care se trece » /

în timp ce *hūc, īstō(c) / īstūc, īllō(c) / īllūc, ēō* indică « locul spre care se merge »

și *hīnc, īstīm / īstīnc, īllīm / īllīnc, īnde* indică « locul de unde se vine » (Pisani, 1952)]

Evoluția a continuat în limbile romanice și a condus la reducerea varietăților de spațiu (apropiat / îndepărtat) în favoarea unei reprezentări singulare a spațiului în franceză, respectiv a unei generalizări a raporturilor externe.

Ce se întâmplă când se trece de la un sistem de reprezentare spațială la altul ?

Voi ilustra pierderile totale sau parțiale la nivel morfosintactic folosindu-mă de traducerea franceză a unei opere italiene de tip *Graphic Novel*, realizată în componenta grafică de Lelio BONACORSO și, respectiv, de către scenaristul Marco Rizzo (2009, trad. 2011).

Studiul comparat al celor două versiuni tip *Graphic Novel* va arăta că opere scrise în italiana standard prezintă, în funcție de autori, paradigme regionale de reprezentare spațială care ne apar drept etape intermediare în mișcarea evolutivă, etape de recentrare asupra persoanei locutorului. Același demers ne arată că traducerea în franceză presupune o reinterpretare spațială oricare ar fi tipul inițial de reprezentare.

Înainte de a examina o astfel de operă italiană de tip *Graphic Novel* tradusă în franceză, aș dori să-i mulțumesc profesorului Alberto Manco de la Universitatea Napoli Orientale care m-a convins că acesta este un domeniu de cercetare foarte productiv. Aș dori să vă prezint rezultatele unui studiu efectuat în 2011 cu privire la reprezentarea semiologică a spațiului în trei lucrări de acest tip, studiu al cărui obiectiv era de a confrunta întrebunțarea demonstrativelor și a adverbilor de loc aferente demonstrativelor.

Avem astfel:

în franceza standard textul datorat lui Cécile Grenier, în italiana din Veneția textul cu titlul *Porto Marghera* al lui Claudio Calia (autor născut la Treviso și care trăiește la Padova), respectiv în italiana din Sicilia, textul cu titlul *Pepino Impastato* datorat lui Marco Rizzo (autor născut la Trapani și care trăiește la Torino)

Vom arăta că italiana contemporană opune două spații : un prim spațiu, loc al interlocuției unde se situează primele două persoane, (*io* și *tu*), spațiu căruia îi este asociat cuplul de adverbe *qui/qua*; și un spațiu secund, spațiu în afara interlocuției, unde se situează persoana a treia delocutoare, acestui spațiu fiindu-i asociat cuplul de adverbe *lì/là*.

Cele două spații sunt net delimitate, interlocuția este asociată cu un spațiu de proximitate a cărui frontieră este construită de interlocutor iar dincolo de această limită se desfășoară spațiul îndepărtat din afara interlocuției. În cadrul spațial al interlocuției sau mai bine spus în sfera interlocuției cuplului dialogal pe care locutorul îl asimilează propriei sale persoane, toate obiectele și persoanele sunt considerate în relație intimă cu locutorul, această sferă de proximitate fiind spațiul privilegiat al raporturilor fuzionale.

Textul italian din Veneția și cel italian din Sicilia, obiecte ale cercetării noastre, ilustrează etapele intermediare ale acestei evoluții. Varietatea italiană de nord este cea mai apropiată de situația francezei, aceasta, italiana de nord, prezentând o generalizare în desfășurare în spațiul

apropiat al locutorului. Dar franceza a mers mai departe : aproape că a eliminat criteriul spațial al demonstrativului și a generalizat concepția statică a spațiului (punctual vs desfășurat), deoarece adverbul *là* al spațiului desfășurat acoperă toate câmpurile de la proximitate la îndepărtare, în vreme ce adverbul *ici* utilizat pentru *un spațiu specific* reprezintă doar un spațiu definit de către locutor.

Varietatea italiană din sud este mult mai conservatoare și prezintă un sistem echilibrat în care e evident că mișcarea evolutivă de centrare asupra persoanei locutorului este mai puțin avansată. Aceste diferențe sunt evidente în operele studiate, unde, în franceză, cu o frecvență de 28,5% *ici, voici* referă la un spațiu punctual, cu 71,5% *là, voilà* referă la un spațiu desfășurat, în timp ce în italiana din Veneția se reprezintă prin *quell(o)* în proporție de 35,5% un spațiu prin îndepărtare, respectiv prin *qui* în proporție de 86% o *proximitate punctuală*, spre deosebire de italiana siciliană unde *qui*, are o pondere de 26% pentru *proximitatea punctuală*.

În timp ce în franceză adverbele *ici, voici* desemnează în proporție de 28,5% un spațiu punctual, iar *là* și *voilà* marchează un spațiu desfășurat, în proporție de 71,5%, în italiana venețiană *qui* este pentru 86% din situații marca unei proximități punctuale, concurat de *là* care pentru 14% din ocurențele adverbiale referă la un spațiu reprezentat ca îndepărtare punctuală.

În italiana din Sicilia 52% dintre unitățile adverviale de loc aferente demonstrativelor se referă la spațiul apropiat iar 48% dintre itemi fac referire la spațiul îndepărtat

Această distribuție prezintă cea mai mare varietate, (ea îmbină criteriile proximitate / depărtare și punctual / desfășurat), fiind în același timp distribuția cea mai echilibrată.

Itemii de depărtare punctuală apar în număr mic, dar sunt prezenți în pofida a ceea ce se observă în corpusul italian din Veneția și în corpusul francez. Adăugăm aici observația că în franceza standard nu există o echivalență a adverbului italian *lì*.

În expunerea de acum voi insista numai asupra a ceea ce în *Graphic Novel* îi datorăm lui Marco Rizzo. Să analizăm împreună câteva exemple în limba italiană excerptate din acest autor sicilian și să urmărim dispariția parțială sau totală a mărcilor spațiale *aproape/departe, punctual/desfășurat* în traducrerile franceze realizate pe de o parte de către traducătorul Domnhall Campbell pentru editura AnKama de Roubaix, pe de altă parte de către lingviști din cadrul CAER Aix Marseille Université.

Astfel:

Peppino Impastato,
p.72

Non si può stare **qui**

Ci sono pietre sporche
di sangue **lì** dietro !

luăm în discuție din *Peppino Impastato*, de la p.72, penultima situație : «Ci sono pietre sporche di sangue **lì** dietro!» în opoziție cu a treia situație de pe aceeași pagină: « Non si può stare **qui** »:

Această planșă prezintă o confruntare, locutorii se impun revendicând spațiul pe care îl

ocupă.

Italianul *qui* semnifică **acest** spațiu apropiat redus la punctul precis în care mă situează eu/je – aici în persoana jandarmului, *li* semnifică **acel** spațiu îndepărtat redus la un punct precis pe care eu/je – reprezentat de jandarm în nuvelă, îl cunoaște. Cele două personaje revendică, fiecare, la rândul său, puterea, în calitate de locutor, acaparând în acest fel dreptul de a determina spațiul.

Traducerea realizată de lingviștii din cadrul CAER

Peppino Impastato, p. 72:

-Che volete ?! Non si può stare qui, stiamo facendo dei rilievi, andatevene !

Mafia Tabloïds, p. 64:

-Qu'est-ce que vous voulez? Vous ne pouvez pas rester ici, nous devons faire des relevés ! Allez vous-en !

Traduzione CAER:

-Qu'est-ce que vous voulez ?! C'est interdit ici, on est en train de faire des relevés, allez-vous en !

Peppino Impastato, p. 72:

-Rilievi ? ma come cazzo li state facendo 'sti rilievi ?! Ci sono pietre sporche di sangue li dietro !

Mafia Tabloïds, p. 64:

-Des relevés ? Et comment vous les faites, vos relevés ? Il y a des pierres pleines de sang, ici !

Traduzione CAER:

-Des relevés ? Mais putain comment vous les faites ces relevés ?! Il y a des pierres pleines de sang là derrière !

redă repartiția ‘aproape vs. îndepărtat’ articulată în italiană prin *qui/li* printr-o repartiție franceză ‘punctual vs. desfășurat’ *ici/là* ; dar în traducerea intitulată *Mafia Tabloïds* propusă de către editorul AnKama, referințele spațiale sunt reduse în franceză la un spațiu punctual unic, desemnat prin *ici*.

Să trecem la pagina 30:

Peppino Impastato, p.30

unde găsim în italiană « un aeroporto **là** »:

Spațiul desfășurat este delimitat în continuarea frazei « *con la montagna davanti e il mare dietro* » [avec la montagne devant et la mer derrière].

Locutorul nu revendică delimitarea acestui spațiu, de unde alegerea criteriului *desfășurat* și

nu a criteriului *punctual* în desemnarea spațiului. Spațiul îndepărtat este fie cel imaginabil printr-o hartă așezată pe o masă, fie cel în cadrul căruia actorii implicați în acest dialog se deplasează și pe care îl cunosc.

În ediția AnKama:

Peppino Impastato, p. 30:

-Furbi ? Ma che furbizia c'è a fare un aeroporto là, con la montagna davanti e il mare dietro ?

Mafia Tabloïds, p. 22:

-Futés ? Qu'est-ce qu'il y a de futé dans l'idée de construire un aéroport à cet endroit, avec la montagne devant et la mer derrière?

Traduzione CAER:

-Malins ? Mais qu'est-ce qu'il y a de malin à faire un aéroport là-bas, avec la montagne devant et la mer derrière ?

adverbul italian *là* este tradus printr-o sintagmă nominală *à cet endroit*. Această soluție nu ține cont de criteriul *desfășurat*.

La pagina 39:

Peppino Impastato, p.39

regăsim « Ehilà, fratellino. »:

Fratele ajunge în spațiul ușii, în cealaltă parte a încăperii ; în față, este așezat Peppino iar în spatele fratelui, dincolo de prag, presupunem un culoar. Avem în această situație o punere în perspectivă articulată pe un spațiu îndepărtat în desfășurare.

Din nou, alegerea traducătorului editurii franceze AnKama merge spre adverbul de loc *punctual* *ici*.

Peppino Impastato, p. 39:

-**Ehilà**, fratellino.

Mafia Tabloïds, p. 31:

-Je suis **ici**, frangin.

Traduzione CAER:

-Salut, frangin.

Impactul asupra reprezentării spațiale este limitat prin contextul grafic care, în acest caz, este accentuat, pregnant la nivel informațional, incitându-l pe traducătorul din cadrul CAER să nu aleagă o soluție cu referire la spațiu, ci structuri precum *Qui voilà ?! Salut, frangin!*

La pagina 32 în versiunea italiană regăsim:

« A Roma ci sono gli studenti e gli operai, **qua** ci stiamo noi »:

Peppino Impastato, p.32

Peppino indică locul îndreptând mâna spre sol, spațiul apropiat în desfășurare trimite la locul în care se găsește grupul, respectiv la Sicilia, locul desfășurării acțiunilor lor, în opoziție cu Roma. Peppino nu circumscrie acest spațiu persoanei sale, ci lasă să se opereze delimitarea sa prin raportare la grup și la poziționarea grupului.

Din nou,

Peppino Impastato, p. 32:

-Questo consorzio è il nostro sessantotto, lo volete capire o no ?! A Roma ci sono gli studenti e gli operai, **qua** ci stiamo noi !

Mafia Tabloïds, p. 24:

-Cette coopérative est notre mai 68, vous pouvez le comprendre, ça? A Rome il y a les étudiants, **ici** il y a nous!

Traduzione CAER:

-Ce consortium c'est notre mai 68, vous allez le comprendre oui ou non ?! Les étudiants et les ouvriers, ils sont à Rome, et nous on est **là** !

adverbul italian *qua* este redat prin adverbul francez *ici*, constatându-se astfel o pierdere a opoziției ‘spațiu punctual / spațiu desfășurat’.

E interesant că la pagina 77 regăsim « Sì... **qui** abbiamo finito »

Peppino Impastato, p.77

Spațiul apropiat punctual nu împiedică integrarea grupului interlocutor.

Totuși, contrar desenului precedent și ca în scena cu jandarmul, părintele revendică delimitarea spațiului și îl circumscrie propriei sale persoane.

Însă în acest caz:

Peppino Impastato, p. 77:
 -Sì...**qui** abbiamo finito...
Mafia Tabloids, p. 69:
 -Oui... C'est enfin terminé.
 Traduzione CAER:
 -Oui...**ici** c'est fini...

și contrar exemplurilor precedente, după părerea noastră, ediția Ankama este aceea care propune cea mai bună alegere în traducere : referința spațială italiană este înlocuită printr-o referință temporală în franceză, însă în respectul criteriului punctual și al evocării limitei, a elementului spațial final. *A posteriori*, mă întreb dacă nu cumva aceasta respectă cel mai bine semanteza originală prin adverbul *maintenant* în loc de *enfin*.

Într-o concluzie și o interogație finală tranzitorie, ne întrebăm însă ce rămâne din concepția spațială a textului de plecare în cadrul unei traduceri franceze ? Imaginile ne-au arătat că traducerea lingviștilor din cadrul CAER conservă la maxim repartiția și opoziția ‘punctual vs. desfășurat’, dar, cum am remarcat deja, în ultimele imagini, asumarea referințelor spațiale poate conduce la supraevaluarea lor în raport cu referințele alternative

Compararea celor două traduceri în care contextele profesionale, constrângerile și dezideratele nu sunt identice, demonstrează că ediția AnKama pierde nuanțele spațiale ale textului italian prin trecerea la versiunea franceză ce are doar un spațiu punctual de referință.

Reluând imaginea:

Peppino Impastato, p. 72:

-Che volete ?! Non si può stare qui, stiamo facendo dei rilievi, andatevene !

Mafia Tabloïds, p. 64:

-Qu'est-ce que vous voulez? Vous ne pouvez pas rester ici, nous devons faire des relevés ! Allez vous-en !

Traduzione CAER:

-Qu'est-ce que vous voulez ?! C'est interdit ici, on est en train de faire des relevés, allez-vous en !

Peppino Impastato, p. 72:

-Rilievi ? ma come cazzo li state facendo 'sti rilievi ?! Ci sono pietre sporche di sangue li dietro !

Mafia Tabloïds, p. 64:

-Des relevés ? Et comment vous les faites, vos relevés ? Il y a des pierres pleines de sang, ici !

Traduzione CAER:

-Des relevés ? Mais putain comment vous les faites ces relevés ?! Il y a des pierres pleines de sang là derrière !

am putea considera că o contextualizare prin imagine limitează pierderea, dar grație secvenței din dreapta din imaginea de mai sus (*Ci sono pietre sporche di sangue li dietro !*) ne putem da seama de pierderea complementarității inițiale a gestului și a discursului din ediția originală italiană într-o interpretare franceză ce are drept consecință redundanța secvenței textuale prin inserția: *Il y a des pierres pleines de sang, ici !*

În cazul traducerii propuse de AnKama, consider că s-a consacrat foarte puțină atenție raportului dintre limba de plecare și reprezentările sale. S-a obținut un text francez în cadrul căruia nuanțele spațiale italiene sunt complet *nivelate* iar mărcile limbii de plecare sunt reduse la inserții recurente de cuvinte netraduse (nume, prenume, interjecții), limitându-se totul la un nivel superficial, exotic, fără veritabile infuzii psihologice (și, în ceea ce ne privește, fără reprezentările spațiale).

Ne putem în același timp întreba dacă acest text francez, a cărui realizare pare mult mai spontană, nu reprezintă cumva cea mai bună soluție de traducere?

Pe bună dreptate acesta ar putea fi acceptat în acord cu reprezentările sistemului din limba țintă, adică cu franceza vorbită, pe care am considera-o neo-standard.

În fapt, transmiterea concepțiilor spațiale ale sistemului de plecare este utilă în traducere ? Este superfluu ? Este necesar un astfel de demers? Traducătorul trebuie sau nu să inventeze o *interlimbă* așa cum obișnuiesc să o facă locutorii bi- sau plurilingvi ? Pentru noile generații de cititori europeni care au crescut în epoca mondializării și într-un context de interculturalitate acest gen de interogații este la ordinea zilei, nu doar pentru editorii de opere tip *Graphic Novels*, cât mai ales în domeniile literaturii migrației.

Notă

[1] Traducere din limba franceză: Oana Aurelia Gencărău

Bibliografie

- BONACCORSO L., RIZZO M. (2009), *Peppino Impastato, un giullare contro la mafia*, Padova, Becco Giallo, 123 p.
- BONACCORSO L., RIZZO M. (2011), *Mafia Tabloïds. L'histoire vraie d'un journaliste face à la Cosa Nostra*, Belgique, Ankama Editions, 72 p.
- BRODIN G. (1970), *Termini dimostrativi toscani: studio storico di morfologia sintassi e semantica*, Lund, C.W.K. Gleerup, 243p.
- CALIA C. (2007), *Porto Marghera, la legge non è uguale per tutti. Cronaca a fumetti*, Padova, BeccoGiallo, 139 p.
- MASIONI P., GRENIER C., RALPH (2005), *Rwanda 1994, Descente en enfer*, Paris, Albin Michel, 68 p.
- MIONI A.M., TRUMPER J. (1977), « Per un'analisi del 'continuum' linguistic veneto » in SIMONE R.,
- MOIGNET G. (1988), *Grammaire de l'ancien français*, Paris, Klincksieck, 445 p.
- RUGGIERO G. (dir), *Aspetti sociolinguistici dell'italia contemporanea*, Roma Bulzoni, pp. 329-372.
- PISANI V. (1952), *Manuale storico della lingua latina, II. Grammatica latina storica e comparativa*, Torino, Rosenberg & Sellier, 2a ed., 307 p.
- PITRÈ G. (2008), *Grammatica siciliana*, Palermo, Selerio editore, 1^a ed. 1979, 96 p.
- SAFFI S. (2010a), *La personne et son espace en italien*, Limoges, Lambert-Lucas, 2010, 245 p.
- SAFFI S. (2010b), *Etudes de linguistique italienne. Approches synchronique et diachronique de la psychosystématique de l'italien*, Cluj-Napoca (Roumanie), Presa Universitară Clujeană, 2010, 275 p.
- SAFFI S. (2011), « Le concezioni della persona e dello spazio in latino, italiano e francese » in *Studii de Știință și Cultură* (Studies of Science and Culture), Revue de l'Université d'Arad (Roumanie), VII, n°2, 2011, pp. 63-80.
- SAFFI S. (2012a), « Fumetti e rappresentazione semiologica dello spazio » in Alberto Manco (a cura di), *Comunicazione e Ambiente*, Università degli Studi di Napoli "L'Orientale", Napoli, 2012, Parte seconda : Comunicazione e graphic novel, pp. 221-234.
- SAFFI S. (2012b), « Câteva dificultăți de traducere a metalimbajului lui Gustave Guillaume în italiană » (Some Difficulties in Translating Gustave Guillaume's Metalanguage into Italian) in *Studii de Știință și Cultură* (Studies of Science and Culture), Revue de l'Université d'Arad (Roumanie), VIII, n°2, 2012, pp. 41-48.
- SAUZY L.(1977), *Grammaire latine complète*, Paris, Fernand Lanore, 1ère éd. 1960, 371 p.
- SOBRERO A. (dir) (1993), *Introduzione all'italiano contemporaneo*, Roma-Bari, Laterza, 2 vol., 484 + 483 p.
- SOBRERO A., MIGLIETTA A. (dir) (2006), *Lingua e dialetto nell'Italia del duemila*, Lecce, Congedo editore, 342 p.
- TEKAVČIĆ P. (1972), *Grammatica storica dell'italiano*, 3 volumes : *Fonematica, Morfosintassi, Lessico*, Bologna, Il Mulino, (IX + 310) + (VI + 694) + (VI + 261) p.

Resurse/Traduceri:

Peppino Impastato, p. 72, terza casella:

-Che volete ?! Non si può stare **qui**, stiamo facendo dei rilievi, andatevene !

Mafia Tabloïds, p. 64:

-Qu'est-ce que vous voulez? Vous ne pouvez pas rester **ici**, nous devons faire des relevés ! Allez vous-en !

Traduzione CAER:

-Qu'est-ce que vous voulez ?! C'est interdit **ici**, on est en train de faire des relevés, allez-vous en !

Peppino Impastato, p. 72, penultima casella:

-Rilievi ? ma come cazzo li state facendo ‘sti rilievi ?! Ci sono pietre sporche di sangue **lì dietro** !

Mafia Tabloïds, p. 64:

-Des relevés ? Et comment vous les faites, vos relevés ? Il y a des pierres pleines de sang, **ici** !

Traduceri CAER:

-Des relevés ? Mais putain comment vous les faites ces relevés ?! Il y a des pierres pleines de sang **là derrière** !

Peppino Impastato, p. 30:

-Furbi ? Ma che furbizia c’è a fare un aeroporto **là**, con la montagna davanti e il mare dietro ?

Mafia Tabloïds, p. 22:

-Futés ? Qu’est-ce qu’il y a de futé dans l’idée de construire un aéroport **à cet endroit**, avec la montagne devant et la mer derrière?

Traduceri CAER:

-Malins ? Mais qu’est-ce qu’il y a de malin à faire un aéroport **là-bas**, avec la montagne devant et la mer derrière ?

Peppino Impastato, p. 39:

-**Ehilà**, fratellino.

Mafia Tabloïds, p. 31:

-Je suis **ici**, frangin.

Traduzione CAER:

-Salut, frangin.

Peppino Impastato, p. 32:

-Questo consorzio è il nostro sessantotto, lo volete capire o no ?! A Roma ci sono gli studenti e gli operai, **qua** ci stiamo noi !

Mafia Tabloïds, p. 24:

-Cette coopérative est notre mai 68, vous pouvez le comprendre, ça? A Rome il y a les étudiants, **ici** il y a nous!

Traduceri CAER:

-Ce consortium c’est notre mai 68, vous allez le comprendre oui ou non ?! Les étudiants et les ouvriers, ils sont à Rome, et nous on est **là** !

Peppino Impastato, p. 77:

-Sì...**qui** abbiamo finito...

Mafia Tabloïds, p. 69:

-Oui... C’est enfin terminé.

Traduceri CAER:

-Oui...**ici** c’est fini...